

IZUČAVANJE AKAIDA U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM MEDRESAMA TOKOM PRVE POLOVINE DVADESETOG STOLJEĆA

Vahid FAZLOVIĆ
fazlovic.ii@hotmail.com
Muftijstvo tuzlansko

SAŽETAK: Kao jedna od značajnijih tekovina u povijesti ljudskog obrazovanja, medresa je stoljećima presudno doprinosila razvoju islamske teološke misli, a uz to je skoro u kontinuitetu utjecala i na afirmaciju opće kulture i prosvjetiteljstva. U našem radu ćemo se najprije ukratko osvrnuti na nastanak i razvoj ove poznate muslimanske školske ustanove, a zatim ćemo predstaviti izučavanje akaida u bosanskohercegovačkim medresama iz prve polovine dvadesetog stoljeća. U našim medresama tog vremena, islamske tradicionalne nauke, među kojima i akaid, izučavane su pretežno na temelju djela pisanih na arapskom, a u manjoj mjeri na turskom jeziku. Tek nakon tri prve decenije može se govoriti o značajnijim radovima pisanim na bosanskom jeziku koji su sporadično korišteni u izlaganju akaidskih nastavnih jedinica. Posebno je naglašena činjenica da je nauka o kelamu u bosanskim medresama tokom prve polovine dvadesetog stoljeća izlagana u skladu s najautoritativnijim djelima hanefijsko-maturidijske provenijencije, prema kojima se ova nauka tada izučavala i u najpoznatijim obrazovnim ustanovama u osmanskoj imperiji.

Ključne riječi: medresa, akaid, djela/udžbenici, prva polovina dvadesetog stoljeća, Bosna i Hercegovina

Uvod

Medresa predstavlja jednu od značajnijih tekovina u povijesti ljudskog obrazovanja. Ova odgojno-obrazovna institucija stoljećima je presudno doprinosila razvoju islamske teološke misli, a uz to je skoro u kontinuitetu utjecala i na afirmaciju opće kulture i obrazovanja. Iako je u fokusu našeg zanimanja izučavanje akaida u bosanskohercegovačkim medresama iz prve polovine dvadesetog stoljeća, ukratko ćemo se osvrnuti na nastanak i

razvoj ove poznate muslimanske školske ustanove. Posebno ćemo ukazati na njezinu ulogu u našem odgoju i obrazovanju, naglašavajući važnost utjecaja koji su dolazili iz osmanske obrazovne tradicije.

Medresa u muslimanskoj povijesti

Prve škole koje se po sistemu i organizaciji rada mogu smatrati paradigmom kasnije osnivanih medresa¹ u

islamskom svijetu nastajale su četiri stotine godina poslije Hidžre. Najpoznatija obrazovna ustanova tog tipa jeste Nizamijja koju je polovinom jedanaestog stoljeća u Bagdadu podigao Nizamul-Mulk Tusi (umro 1092), vezir seldžučkih sultana Alp-Arslana (umro 1072) i Melik-šaha (umro 1092). Odgojno-obrazovnu

¹ Medresa je arapska riječ izvedena iz osnove *derese*, *jedrusu*, *dersun*, *dirasetun*, što znači: učiti, izučavati, studirati. (Muftić, 1997:434)

tradiciju seldžučkih medresa nastavile su medrese u Osmanskom Carstvu. Smatra se da su najpoznatije medrese osmanskog perioda osnovali sultani Mehmed II Fatih (umro 1481) i Sulejman II Kanuni (umro 1566).

Prve medrese na Balkanu nastaju sredinom petnaestog, a u Bosni početkom šesnaestog stoljeća. Naši istraživači navode da je od vremena dolaska Osmanlija pa do polovine dvadesetog stoljeća u Bosni i Hercegovini podignuto više od stotinu medresa.²

Medrese u našim krajevima uglavnom su podizali državni velikodostojnici, sandžak-bezi, valije, kao i brojni znameniti vakifi. Po unutrašnjoj organizaciji i arhitekturi, medrese na području Bosanskog pašaluka su slijedile tradiciju seldžučkih i osmanskih medresa, uz primjenu određenih autohtonih originalnih rješenja. Osmanska organizacija školstva mektebe i medrese je pozicionirala kao glavne i zvanične državne ustanove za sticanje osnovnog i srednjeg obrazovanja.

Među najstarije medrese u Bosni i Hercegovini ubrajaju se: Firuz-begova, osnovana između 1505. i 1512, Gazi Mehmed-begova, sagrađena oko 1520, Gazi Husrev-begova, utemeljena 1537. (ranije Seldžukija odnosno Kuršumljija), te Kemal-begova, podignuta 1538. godine, sve u Sarajevu. Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu pripadalo je mjesto jedne od najznačajnijih medresa u Rumeliji, a do danas je ostala našom najpoznatijom medresom.

Plan, program i metod rada u bosanskim medresama

Nastavni plan i program su, po pravilu, sadržavale vakufname osnivača medresa. Zbog značaja koji je za naše obrazovanje kontinuirano imala Gazi Husrev-begova medresa, istaći ćemo odredbu iz njezine Vakufname u kojoj se nalaze da se u ovoj ustanovi predaju sljedeći predmeti: Tefsir (Egzegeza), Hadis (Tradicija), Ahkam (Šerijatsko pravo), Usul (Osnove šerijatskog prava), Kelam (Apologetika), Meani i Bejan (Stilistika

i retorika), te drugi predmeti koje bude iziskivalo mjesto i vrijeme.³

Nastava u medresama Bosanskog ejaleta bila je organizirana prema tradicionalnoj metodi kao i u drugim dijelovima Osmanskog Carstva. Učenici nisu bili raspoređeni po razredima i godištima, nego se radilo u halkama (kružocima). U realizaciji nastave korištene su sljedeće metode: memoriranje (hifz), ponavljanje (i'ada), razumijevanje (dijara), diskusija (mudhakera) i prepisivanje bilješki (kitaba). (Karčić, 2001:5) Muderis je bio nosilac obrazovnog procesa, i najčešće je predavao više predmeta. U izvođenju nastave pomagali su mu asistenti (muidi), birani među najboljim učenicima.

Sličan sistem rada u našim medresama zadržao se i u prvim decenijama dvadesetog stoljeća. Značajnije reforme nastavnog plana i programa medresa pokrenute su tokom dvadesetih godina prošlog stoljeća. Uporedo s reformom nastavnog procesa, odvijala se i modernizacija uvjeta rada.

Izučavanje akaida u bosanskim medresama za vrijeme osmanske uprave

Udžbenička literatura u medresama na području Bosanskog ejaleta nije se razlikovala od one koja je korištena u medresama širom Osmanskog Carstva. Pouzdano se zna da je nauka o kelamu u tradicionalnim bosanskim medresama u to vrijeme izlagana na temelju najautoritativnijih djela kao i u najpoznatijim obrazovnim ustanovama u osmanskoj državi.

Mehmed-ef. Handžić (umro 1944) navodi da je literatura po kojoj je izučavan akaid u našim medresama pisana na temelju tradicionalnih akaidskih djela u kojima je izloženo učenje ehlus-sunneta vel-džema'ata, posebno

ističući *El-Fikhu-l-ekber* imama Ebu Hanife (umro 767). On je također ukazao na djela u kojima je akaidsko učenje imama El-Maturidija (umro 944) dosljedno interpretirano, a koja su bila izučavana širom osmanske države, kao što su: *Es-Sevadu-l-a'zam* Ebu Kasima es-Semerekandija (umro 953), te *Umdetu 'akideti ehli-s-sunne ve-l-džema'a*, koje je napisao Hafizuddin en-Nesefti (umro 1310). Handžić se s posebnom pažnjom osvrće na djelo *Akaidu-n-Nesefti*, autora Ebu Hafs Omer en-Neseftija (umro 1142), naglašavajući njegovu popularnost i široku zastupljenost među udžbenicima ilmud-kelema u cijelom Osmanskom Carstvu. (Handžić, 1934:8-9)

O odgovornosti bosanske uleme naspram ispravnog vjerovanja (akaid) i vjerodostojne prakse (fikh) jasno govori djelo *Nizamul-ulemai ila hatermi-l-enbija* (*Niz učenjaka do Posljednjeg Poslanika, alejhi selam*), u kojem veliki bosanski učenjak Hasan Kafija Pruščak (umro 1615) ukazuje ko su autoriteti koje treba slijediti u razumijevanju i izlaganju ilmud-kelema odnosno islamske teologije. Za ovo Kafijino djelo se može reći da predstavlja "egzemplar jedne udžbeničke strogoće koja se imala slijediti u izučavanju islamske teologije u bosanskim medresama". (Karić, 2017:74)

Hasan Kafija Pruščak je iz oblasti akaida na arapskom jeziku napisao čuveno djelo *Revdatul-džennat fi usuli-l-i'tikadat* (*Rajske bašče o temeljima vjerovanja*). Na početku prvog poglavlja ovog djela, on najavljuje da će suštinu vjerovanja (iman) izložiti "prema pravcu našeg imama Ebu Hanife Nu'mana". (Pruščak, 1939:7) I ovo Pruščakovo djelo smatrano je pravim primjerom jednog medresanskog udžbenika iz akaida, te da su udžbenici pisani po ovom obrascu dosta korišteni u osmanskim školama, uključujući i medrese u Bosni i

prostor za maternji jezik, književnost, matematiku, fiziku, hemiju, historiju, filozofiju, psihologiju, geografiju, astronomiju, pedagogiju, biologiju i druge predmete koji su se tokom višestoljetnog rada ove medrese predavali." (Kasumović, 1999:172)

² Mehmed-ef. Handžić navodi da je u Bosni i Hercegovini od 1463. do 1936. godine podignuto stotinu medresa. (Handžić, 1937:34-38) Također vidjeti u: Čurić, 1983:26; Kasumović, 1999:156.

³ Odredbom i drugi predmeti koje bude iziskivalo mjesto i vrijeme' ostavljen je

Hercegovini. Mehmed-ef. Handžić, prevodilac djela *Revdatu-l-džennat* na bosanski jezik, ocjenjuje da ono predstavlja "veličanstvenu knjigu" u oblasti ilmul-kelama. (Handžić, 1992:66) Kada govorimo o ovom djelu, možemo podsjetiti da se ono i u novije vrijeme izučava u našim medresama, te da i danas ima status priručnika za medrese.

Pored akaidskih djela turskog autora Muhammeda el-Bergivija (umro 1573), u Bosni su najviše bila zastupljena djela iz nauke kelama koja potiču od Ebu Hanife, El-Maturidija, Et-Tahavija (umro 933), Omera en-Nesefija i Es-Sujutija (umro 1505). (Karić, 2017:90)

Osim maturidijskih, u bosansko-hercegovačkim medresama su izučavani i eš'arijski udžbenici i djela.⁴ Kao razlog izučavanja djela i komentara iz oblasti eš'arijskog kelama u osmanskim i bosanskim medresama navodi se utjecaj koji su izravno ostavila djela imama Ebu Hamida el-Gazalija u odgojno-obrazovnim institucijama osmanske imperije. Uz to treba imati u vidu da je Seldžučka država u svom konceptu reformi angažirala veliki broj eš'arijskih teologa čiji utjecaj je bio primijetan u radu medresa u osmanskoj imperiji i dva stoljeća kasnije.

Izučavanje akaida u našim medresama u prvoj polovini dvadesetog stoljeća

U prvoj polovini dvadesetog stoljeća, u bosanskim medresama su islamske tradicionalne nauke, među kojima i akaid, pretežno izučavane na temelju djela pisanih na arapskom, te u manjoj mjeri na turskom jeziku. Tek nakon tri prve decenije može se govoriti o značajnijim radovima pisanim na bosanskom jeziku koji su sporadično korišteni u izlaganju akaidskih nastavnih jedinica.

Na početku ovog perioda, poslije 1900. godine, svi predmeti, osim

Kiraeta, bili su zastupljeni u nastavnom planu prema nazivu udžbenika. Takva praksa se zadržala do službeno propisane reforme sistema nastave u nižim medresama 1914. godine, a u nekim medresama je potrajala i duže. U nastavnim planovima i programima, a kasnije i svjedodžbama (šehadetnama), ne spominju se nazivi islamskih disciplina, nego samo udžbenici koji su bili zastupljeni u nastavi, kao što su, naprimjer: *Kafija* (iz sintakse arapskog jezika), *Multeka* (iz šerijatskog prava) i *Et-Tarikatu-l-muhamedijje* (iz islamske tradicije).⁵

Nakon spomenutih promjena u sferi obrazovanja koje su podrazumijevale i modernizaciju nastavnog procesa, na popisu predmeta koji su izučavani u medresama nalazio se i akaid. Na osnovu dostupne literature napisane o medresama iz tog perioda, zatim po sjećanju naših alima koji su pohađali ondašnje medrese, te uvidom u nastavne planove i programe, moguće je utvrditi u kojem obimu i po kojim djelima je izučavan akaid u ovim ustanovama. Pošto su izvori presudno važni za razvoj određene nauke, ukazat ćemo na djela i njihove autore koje su naši medresanski predavači slijedili u izučavanju akaida.

Nema dilema o tome da su u našim medresama i nakon izdvajanja Bosne iz Osmanskog Carstva presudan utjecaj imali učenjaci koji su iza sebe ostavili najpoznatija akaid-ska djela. Kao i u ranijem periodu, akaidsko učenje Ebu Hanife i El-Maturidija ostaje nezamjenjiv okvir za podučavanje o islamskom vjerovanju i prenošenje znanja iz akaida u medresama i u svim drugim obrazovnim institucijama. Naravno, hanefijsko-maturidijsko naukovanje je do Bosne i novog vremena stiglo u interpretacijama znalaca iz generacija njihovih učenika, među kojima se stoljećima naročito ističe Ebu Hafs Omer en-Nesefi sa svojim naširoko poznatim djelom *Akaidu-n-Nesefi*,

koje je kod nas uglavnom izučavano na bazi komentara Saduddina et-Tef-tazanija (umro 1390).

Sagledavajući izučavanje akaida u našim medresama tokom prve polovine dvadesetog stoljeća, važno je imati na umu da su u nastavi iz ove nauke korištena i djela poznatih turskih autora koja su u potpunosti zasnovana na već spomenutim poznatim klasičnim djelima.

Ako bismo htjeli izdvojiti djela koja su najviše slijeđena i koja su u određenom smislu imala status udžbenika akaida u bosanskim medresama tog vremena, onda su to sljedeći naslovi: *El-Kasidetu-n-nunijje* autora Hidra ibn Dželaluddina (umro 1459), *Bed'u-l-emali* (*El-Kasidetu-l-lamijje*) čiji autor je El-Fergani el-Hanefi (umro 1173), *Metnul'-akaid* (*Akaidu-n-Nesefi*) poznatog klasičnog učenjaka Omera ibn Muhameda en-Nesefija, dva djela *Risale-i Bergivi* i *Et-Tarikatu-l-muhamedijje* čiji autor je Muhamed 'Ali Bergivi (umro 1573), te *Veliki ilmihal* Sulejmana Mursela.

Iz naslova navedenih djela vidljivo je da su neka od njih pisana u formi kaside odnosno risale. Poznato je da su se teolozi osmanskog perioda u svojim djelima nerijetko koristili poetskim izrazom i formom. Pojedine tekstove koji su koncizno prezentirali islamsko vjerovanje, a često su to bile parafraze kur'anskih ajeta ili hadisa, učenici su učili napamet. Tekstovi oblikovani u stihu i rimovani lakše su memorirani. Osim toga, autori ovakvih djela su imali na umu ljepotu i privlačnost nadnaravne kur'anske riječi. Otuda ne iznenađuje što su dvije spomenute kaside, Nunijja i Emalijja, stoljećima imale veliku popularnost u narodu, među ulemom i na obrazovnim ustanovama. Dokaz za to su i brojni komentari koje su na njihov sadržaj tokom vremena ispisivali alimi na glasu. Pored toga, one su u našim medresama, ali i mnogo šire, izučavane kao osnovna literatura iz nauke kelama.

Pored ove dvije kaside, ukazano je i na djela u formi risale, napisana po uzoru na najranija i temeljna akaid-ska djela kao što su *El-Fikhu-l-ekber* i *El-Akidetu-t-Tahavijje*. Od

⁴ Sklonost prema kelamskoj misli imama El-Eš'arija među Bošnjacima je očuvana do našeg vremena. Naši alimi su često uporedo i ravnopravno proučavali djela

dvoyice najistaknutijih mutekellimuna, El-Eš'arija i El-Maturidija.

⁵ *Monografija Behram-begove medrese*, 2016:45

Ebu Hanife i Et-Tahavija, autora ove dvije najpoznatije risale o vjerovanju, pa sve do opsežnih teoloških studija imama El-Eša'rija i El-Maturidija, uglavnom su nastajale kraće ili duže poslanice (risale) u kojima je izložena tematika islamskog vjerovanja. Brojni kasniji učenjaci su u pisanju akaidskih djela slijedili metod autora prvih poslanica o vjerovanju, kao što je učinio i Muhamed 'Ali Bergivi ispisujući svoje *Risale*. U nastavku ćemo ukratko predstaviti djela koja su služila kao osnovni udžbenici za izučavanje akaida u bosanskohercegovačkim medresama.

1. *Kaside-i nunijja* (*El-Kasidetu-n-nunijje*)

Autor djela je osmanski učenjak i pjesnik Hidr ibn Dželaluddin ibn Ahmed el-Hanefi (umro 1459).⁶ Jedan je od najpoznatijih učenjaka u Osmanskoj Carevini. Smatra se da mu je pripadalo mjesto odmah poslije čuvenog Šemsuddina el-Fenarija (umro 1430), prvog osmanskog šejhul-islama.⁷

Hidr ibn Dželaluddin je *Kaside-i nunijju*⁸ napisao na arapskom jeziku, a naslov je dobila po tome što se njezini stihovi rimuju slovom *nun*. U bejtovima na početku djela, autor govori o nužnosti postojanja Jednog Boga (vadžibul-vudžud i vahdanijjet) te o Njegovim svojstvima (sifatima). Iza toga se nižu bejtovi o poslanicima (nebevijjat) i prvim halifama (hulefaur-rašidin), dok se u većem broju dvostihova u drugom dijelu *Kaside*

objašnjava vjerovanje u Sudnji dan (uhrevijjat). U djelu su tretirana i neka druga akaidna pitanja.

Cjelokupni sadržaj djela je vezan za akaidna pitanja koja su obrađena striktno u skladu s vjerskim učenjem maturidijske škole. Pisano je u privlačnom stilu, veoma jasno.

Ovo akaidsko djelo Hidr-bega izučavano je više od pet stotina godina u medresama osmanske imperije. Među brojnim komentarima o njemu ističe se komentar Šemsuddina Ahmeda el-Hajalija (umro 862. h. god), koji je kod nas u medresama redovno izučavan radi lakšeg razumijevanja *Kaside*.

Napomene koje smo dali o *Kaside-i nunijji* treba da ukažu na njezinu izuzetnu vrijednost u povijesti razvoja i izučavanja najvažnije islamske nauke. Ovo akaidsko djelo je u skoro svim našim medresama proučavano i nakon izdvajanja Bosne iz osmanskog obrazovnog sistema. Nastavljanje tradicije izučavanja ovog prestižnog djela kod nas, zajedno s ponajboljim njegovim komentarima, ukazuje na tadašnji odgovoran pristup konceptu vjerskog obrazovanja u našim medresama. Dokaz je to i o kompetentnosti medresanskih predavača, ali i o nivou znanja učenika koji su akaid učili iz djela kao što je *Kaside-i nunijja*, te iz njezinog komentara na koji smo ukazali.

U Gazi Husrev-begovoj medresi su na osnovu ovog djela držana predavanja sve do iza Drugog svjetskog rata, a u Behram-begovoj medresi do

njezinog prestanka s radom 1949. godine. U tom periodu, u sarajevskoj medresi akaid su predavali Kasim-ef. Dobrača i Ahmed-ef. Burek, dok je u tuzlanskoj medresi na ovom predmetu bio angažiran Ševket-ef. Šabić. Tematska struktura *Kaside-i nunijje* ima sličnosti s tematskim sadržajem u *Kaside-i emali*, s tim što je *Nunijji* davana prednost i ona je po pravilu izučavana u starijim razredima.

2. *Kaside-i emali* (*El-Kasidetu-l-lamijje*)

Jedan od naslova ovog djela je i *Bad'u-l-emali*.⁹ Kasida u cijelosti sadrži akaidnu tematiku. Napisana je na arapskom jeziku, u stihovima koji se rimuju jer se svi završavaju harfom *lam*. Ukupan tekst po svom značenju ima koherentnu strukturu. Svaki stih je semantički zaokružena cjelina i tematski se povezuje sa drugim stihovima. Autor djela je Siradžuddin 'Ali el-Uš'i el-Fergani el-Hanefi (umro 1173),¹⁰ a ono ga je, zbog dugotrajne upotrebe u sistemu obrazovanja, učinilo iznimno poznatim. Nastali su mnogi prijevodi na turskom i perzijskom jeziku. Među brojnim komentarima posebno mjesto zauzima *Ed-Dev'u-l-lami* čiji autor je 'Ali el-Kari' el-Harevi (umro 1605). Ovdje želimo istaći da je i naš poznati učenjak Mustafa Ejubović – Šejh Jujo (umro 1707) napisao svoje tumačenje sadržaja *kaside El-Emali*.¹¹

Kasida *Bed'u-l-emali* je dugi niz godina izučavana u većini bosanskohercegovačkih medresa.¹² Naši

⁶ O ovom učenjaku više vidjeti u: Halifa, 2010:78

⁷ Mulla el-Fenari i Hidr ibn Dželaluddin su slovili kao veliki osmanski hanefijski učenjaci. Obojicu je Hasan Kafija Pruščak uvrstio u niz (silsilu) učenjaka koji vodi do posljednjeg Božijeg Poslanika, alejhi selam, El-Fenarija na dvadeset i trećem, a Hidir-beja na dvadeset i petom mjestu. (Pruščak, 1935:36-38)

⁸ Ovo akaidsko djelo je u našim medresama u prvoj polovini dvadesetog stoljeća izučavano na arapskom jeziku. Koliko se do sada zna, *Kaside-i nunijju* je prvi put na bosanski jezik preveo profesor akaida u Behram-begovoj medresi u Tuzli Ševket-ef. Šabić 1942. godine. Na ovaj prijevod i komentar desetljećima kasnije ukazali

su dvojica učenika Ševket-ef. Šabića, o čemu više vidjeti u: Ibn Hasan, 1976:19; Suljkić i Abdurahamnović, 1998:22-25; Suljkić i Abdurahamnović, 1998:26-27.

⁹ *Kaside-i emali* se spominje pod imenom *Al-Qasidetu al-lami'a at-tevhid* od kojeg je poznatije njezino ime *Bad'u al-Emali*, a pojavljuje se i naslov izveden iz prvih autorovih riječi: *Qasidetu jequlu al-'abd*. (Spaho, 1942: 58)

¹⁰ U svojoj obradi ovog djela, Muharem-ef. Omerdić navodi da u brojnim bibliotekama i arhivima postoje prijevodi i komentari *kaside Bedu-l-emali*, što govori o njezinoj popularnosti među alimima od kada se pojavila. (O djelu Kasida *Al-Amali* i njezinom autoru više vidjeti u: Halifa, 2010:374.; Omerdić, 1990:91-105)

¹¹ Vidjeti: Grabus, 2020

¹² Prema zvaničnom nastavnom Planu i programu, ovo djelo je u određenim razredima izučavano u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, Elči Ibrahim-pašinoj medresi u Travniku, Sultan Ahmedovoj medresi u Zenici, Behram-begovoj medresi u Tuzli, Bihačkoj medresi, Cazinskoj medresi, u Medresi u Pojskama kod Zenice, Karadoz-begovoj medresi u Mostaru... (Omerdić, 1990:91) Valja istaći da je, pored *Kaside-i nunijje*, i ovu kasidu četrdesetih godina prošlog stoljeća preveo Ševket-ef. Šabić, i to je najvjerojatnije prvi njezin prijevod na bosanski jezik. Inače je i ovaj akaidski udžbenik u našim medresama sve vrijeme obrađivan na arapskom jeziku.

muderrisi akaida su se njome koristili kao osnovnim djelom (udžbenik) u svom radu. U njezinom tumačenju su se naročito oslanjali na spomenuti komentar El-Kari'a el-Harevija.

El-Fergani el-Hanefi je u ovom djelu izložio temelje islamskog vjerovanja: o Allahovim atributima, vjerovjesnicima i mudžizama i islamskoj eshatologiji. Zatim je ukazao na stavove ehlišunneta vel-džema'ata o ilmulkelamskim pitanjima koja su aktuelizirana s pojavom vjerskih grupacija (frakcija) unutar muslimanskog svijeta. Autor je u skladu s tekstovima najviših autoriteta maturidijske škole dosljedno prezentirao nauk akaida, što posebno dolazi do izražaja u stihovima koji govore: o Allahovim svojstvima, njihovoj bespočetnosti i beskrajnosti, o nestvorenosti Kur'ana, a.š., antropomorfnim izrazima u Kur'anu, a.š., o ljudskim djelima koja nisu sastavni dio niti nužan ogranak ljudskog vjerovanja, o izbavljenju od džehennemske vatre osobe koja je umrla s imanom u srcu, o izvjesnosti polaganja računa, vaganja djela, kaburskog ispita, proživljenja, Dženneta i Džehennema... Tu su i jasni njegovi odgovori onima koji su davali prednost velijju (imamu) nad Poslanikom, istakao je vrijednosti hulefai-rašiduna, kao i majke pravovjernih h. Aise, i dr. (Omerdić, 1990:95-104)

3. *Risale-i Bergivi i Et-Tarikatu-l-muhammedije*

Ova djela su se kod nas dugo izučavala u medresama i u mektebima. Najviše su upotrebljavana kao glavne

knjige za prenošenje znanja o islamskom vjerovanju, a često su služile i kao izvor za podučavanje islamskoj etici i obredoslovlju. Njihov autor Muhamed b. Pir 'Ali el-Bergivi¹³ bio je dobro poznat u redovima naše uleme i u narodu. Važio je za istaknutog islamskog učenjaka u zemljama pod osmanskim upravom. Njegova usmjerenost na zaštitu islamskog učenja od devijacija i novotarija, nastalih usljed pojave brojnih vjerskih frakcija, osigurala mu je značajno mjesto u islamskoj nauci sve do danas.

O prisustvu Muhameda Bergivija u Bosni i Hercegovini svjedoče brojna njegova djela i rukopisi koji se čuvaju u našim, ali i u bibliotekama i arhivima susjednih zemalja. Među njima su posebno važna sljedeća dva djela po kojima se izučavao akaid i druge nauke u našim medresama: *Risale-i Bergivi i Et-Tarikatu-l-muhammedije*.

Risale-i Bergivi ili *Vasijetnama*¹⁴ napisana je na osmanskoturkom jeziku i sadrži osnove iz dogmatike i obredoslovlja. Više puta je u devetnaestom i dvadesetom stoljeću prevedena na bosanski jezik. Poznato je da je ovo djelo bilo udžbenik akaida u bosanskim medresama u prvoj polovini dvadesetog stoljeća.¹⁵

U njemu su jednostavnim i jasnim jezikom izložene osnove islamskog vjerovanja. U našem narodu je prihvaćeno kao *Bergivija* i u najvećoj mjeri je služilo kao mektepski ilmihal koji se veoma cijenio.

Na drugom mjestu među djelima Muhameda Bergivija, po brojnosti sačuvanih prepisa, jeste *Et-Tarikatu-l-muhammedije ve-s-siretu-l-ahmedije*.

osnovnim i srednjim obrazovnim ustanovama ostaje u širokoj primjeni sve do polovine dvadesetog stoljeća. (Kasumović, 1991:23)

¹³ U Nižoj okružnoj medresi u Tuzli, akaid je izučavan ne temelju sljedećih djela: *Veliki Ilmihal* u I razredu, *Bed'u-l-emali* u II razredu, *Bergivija* u III razredu, te *Kaside-i nunija* u IV razredu. (Niža okružna medresa u Tuzli, *Izvještaj za 1939/40. školsku godinu*)

¹⁴ Prema svjedodžbi Kadri-ef. Hajdarevića iz 1917. godine, među izučavanim udžbenicima u ovoj medresi je i *Tarikati muhammedija*. (Vidjeti: *Monogra-*

Ova knjiga i danas nosi epitet veoma cijenjenog teološko-etičkog djela. Pored njegove široke upotrebe u medresama, prihvaćeno je i u tesavvufskim krugovima. Napisano je na arapskom jeziku. Stotinama godina je izučavano kao medresanski udžbenik širom osmanske države. U njemu autor šire obrazlaže islamsko vjersko i etičko učenje.

Ranije smo istakli da je ovo djelo i u dvadesetom stoljeću korišteno u bosanskim medresama. Među onima koja su izučavana u Behram-begovoj medresi u Tuzli¹⁶ i u Karadoz-begovoj medresi u Mostaru¹⁷ bilo je i ovo Bergivijino djelo.

Govoreći o zajedničkoj ulozi Gazi Husrev-begove medrese i Hanikaha, prof. Mehmed Handžić navodi da se u ovoj školi "predaju djela koja zasijecaju u tesavvufsku nauku kao što su *Ihjau-ulumid-din* od Gazalije i *Et-Tarikatul-muhammedije* od Bergivije". (Mehmed Handžić, 1937:2)

O njegovoj popularnosti kod nas svjedoče i dersovi koji su po njemu u određenim prilikama kazivani.¹⁸ Djelove *Et-Tarikatu-l-muhammedije* koji se odnose na tematiku islamskog vjerovanja na naš jezik je preveo i komentárom popratio šejh Mustafa Čolić. On u svom uvodu ističe da je s velikom pažnjom u medresi slušao predavanja bazirana na njegovom sadržaju. (El-Bergivi, 1998:9)

Akaidiska učenja o Uzvišenom Bogu i Njegovim atributima, objavi i poslanstvu, Sudnjem danu, o slobodi izbora i djelima, o velikom grijehu, imanu i kufuru, te drugim vjerskim pitanjima, u ovoj studiji su dosljedno

fija Behram-begove medrese, 2016:45)

¹⁷ Dr. Omer Nakičević, govoreći o djelima koja su izučavana u Karadoz-begovoj medresi, navodi i *Et-Tarikatu-l-muhammedije*, te ističe sljedeće: "Djelo je veoma cijanjeno kao pedagoško-didaktičko, i ono ima više komentara i glosa, a učilo se u nekim medresama u godinama prije Drugog svjetskog rata." (Nakičević, 2008:249)

¹⁸ Fejzullah-ef. Hadžibajrić spominje da je Mehmed-ef. Handžić kazivao "*Tarikati-muhammediju (ahlak)* od velikog učenjaka imami Bergivije". (Hadžibajrić, 1994:90)

definirana i interpretirana po uzoru na rane akaidске poslanice i traktate, napisane u okvirima hanefijsko-maturidijskog teološkog obrasca.

Na vrijednost ovog teološkog djela ukazat ćemo navodeći neke formule koje preuzimamo iz spomenutog, nešto slobodnije sročeno, Čolicevog prijevoda:

Svjedočim i vjerujem da je samo Allah Bog i da On nije akcident (prigodak); i da On nije materija (dževher); da je neopisiv (nepredočiv); da ne zauzima nikakvo mjesto (prostor); i da je izvan vremena; – svjedočim i vjerujem da je samo Allah Bog i da je On opisan svojstvima potpunosti (kemal); i da Njegova svojstva nisu On, niti nešto mimo Njega; da su Njegovi atributi potpuni: hajat, ilm, iradet, kudret, sem', besar, kelam i tekvin; da Njegov govor nije sastavljen od glasova i slova; i da Njegov govor nije stvoren; – svjedočim i vjerujem da je samo Allah Bog i da je viđenje Allaha, dželle šanuhu, očima, racionalno moguće i nužno prema tradiciji (naklu), na Budućem svijetu; – svjedočim i vjerujem da je samo Allah Bog i vjerujem da ljudi imaju slobodu izbora prilikom činjenja djela; i da ljudska sposobnost nastaje zajedno s djelom; – svjedočim i vjerujem da je samo Allah Bog i da veliki grijesi ne izvode čovjeka iz vjere niti ga uvode u kufr; i da je moguć oprost velikih grijeha, pa makar se njihov počinilac i ne pokajao; i da su djela izvan imanske stvarnosti pa se iman djelima niti povećava niti smanjuje; – svjedočim i vjerujem da je samo Allah Bog i da evlija ne može dosegnuti deređžu vjerovjesnika, i da ne može dosegnuti položaj na kojem će biti oslobođen naredbi i zabrana...¹⁹

Iako se u nastavnim planovima djelo *Et-Tarikatu-l-muhammedijje* ne navodi izričito kao medresanski udžbenik iz akaida, imajući u vidu na kojem nivou su obrađena akaidска pitanja, kao i njegovu široku zastupljenost u medresama, smatramo da je ovo djelo bilo nezaobilazna literatura i za izučavanje akaidске nauke u ovim našim školama. Kao eksplicitniji dokaz za to mogu nam poslužiti svjedodžbe iz vremena kada u medresama

izvođenje nastave nije bilo organizirano po predmetima, već prema udžbenicima, među kojima su se često navodili *Kafija* za arapski jezik, *Multeka* za fikih, te *Tarikati Muhammedijja* za izučavanje akaida i drugih tradicionalnih islamskih disciplina.

4. *Metnu-l'-akaid (Akaidu-n-Neseft)*

Ovo akaidско djelo imama En-Neseftja jedno je od najpoznatijih maturidijskih akaidских djela. Proučavano je širom islamskog svijeta. Malo je djela koja se s njim mogu uporediti u pogledu broja komentara stoljećima ispisivanih vezano za njegov sadržaj. Najzaslužniji za njegovo tako značajno prisustvo u Bosni još od šesnaestog stoljeća jeste Hasan Kafija Prušćak. Ovaj bosanski učenjak mu je pridavao posebnu pažnju među drugim poznatim akaidским djelima. Interesiranje za *Akidu-n-Neseft* zadržalo se među bosanskom ulemom do danas. U našim medresama se i sada izučava kao obavezna akaidска literatura.

U planovima i programima iz prve polovine dvadesetog stoljeća ovo djelo je, pod naslovom *Metnu-l'-akaid*, uvršteno kao obavezni udžbenik iz akaida, zajedno s prestižnim komentarom Et-Teftazanja. Po njemu je u Gazi Husrev-begovoj medresi učenicima osmog razreda akaid predavao poznati muderris Ahmed-ef. Burek. (*Prvi izvještaj GHM za školsku godinu 1939/1940, 1940:4-14*)

Na osnovu njega učenicima su izlagane akaidске teme, kao što su: izvori spoznaje (mutevatir predaja, osjetila i ljudski razum), o stvorenosti svijeta, supstancijama i akcencijama, o Allahovim, dželle šanuhu, svojstvima koja su bespočetna i koja ne sličie svojstvima stvorenja, o nestvorenosti Kur'ana, a.š., o istinitosti eshatoloških događaja (kaburskoj nagradi i kazni, proživljenju, vaganju djela, dodjeljivanju knjige, zalaganju

Poslanika za grešnike – šefa'at). Obuhvaćena su i druga pitanja u kojima se obrazlaže da veliki grijesi ne izvode čovjeka iz vjere (imana), te da je iman srčano ubjeđenje u istinitost svega što je objavljeno Allahovom Poslaniku, alejhi selam, i potvrda (očitovanje) jezikom, zatim da se iman ne povećava i ne smanjuje, već su djela ta koja se povećavaju i smanjuju, ali nisu sastavni dio imana...

Navedene i druge teme naši predavači, poput Ahmed-ef. Bureka, učenicima su nerijetko prezentirali koristeći se dijalektičkom metodom i uz navođenje mnogih dokaza iz nauke. Svakako, uz osnovna akaidска djela, muderrisi su bili osposobljeni da obrađuju brojne znamenite komentare, a neke od njih smo već spominjali. (Kico, 1998:66)

5. *Veliki ilmihal*

Ovaj udžbenik islamske vjeronauke za srednje škole, autora Sulejmana Mursela (umro 1931), izučavao se također i u nastavi nižih okružnih medresa u I i II razredu.²⁰ Njegov sadržaj čine četiri cjeline: "Akaid (Islamsko vjerovanje)", "Ibadat (Obredoslovlje)", "Ahlak (Čudoredno vladanje)" i "Povijest islama". Prvi dio udžbenika ("Akaid, islamsko vjerovanje") sadrži poglavlja "Temelj islamskog vjerovanja i Iman (vjerovanje)", u koja su uključene sljedeće teme: "Vjerovanje u Boga, dželle šanuhu", "Božiji meleki (anđeli)", "Božiji kitabi (Božije knjige-objave)", "Božiji poslanici", "Sudnji dan" i "Božije određenje". Pomenute nastavne jedinice nude osnovne informacije o islamskom vjerovanju koje su izložene striktno slijedeći teološke uzuse maturidijske akaidске škole, što je posebno izraženo u lekcijama u kojima se objašnjava poimanje imana i Allahovih, dželle šanuhu, svojstava.

Veliki ilmihal je po svom sadržaju iza ostalih pobrojanih akaidских

¹⁹ Navedena načela se, kako vidimo, odnose na više tema kako bismo što bolje pokazali osobenost stila i ehlistunetsku, hanefijsko-maturidijsku vjerodostojnost akaidskog učenja izloženog u ovom djelu.

²⁰ Niža okružna medresa u Tuzli, *Izvještaj za 1939/40. školsku godinu*, str. 7-8. O značaju udžbenika *Veliki ilmihal* kazuju i njegova četiri izdanja, od 1934. do 1944. godine.

djela koja su izučavana u našim medresama. Pošto je riječ o jednom od rijetkih domaćih djela koje je zvaničnim planom propisano kao udžbenik, uključili smo ga među osnovne medresanske udžbenike iz akaida. Uz to, njegov autor Sulejman Mursel, prema ocjeni naših uglednih istraživača, može ponijeti epitet jednog od pionira tadašnjeg prosvjetnog i kulturnog napretka muslimana. Njegovo bogato pedagoško iskustvo mu je priskrbilo kompetencije koje je kao autor tako cijenjenih vjeronaučnih udžbenika potvrdio. *Veliki ilmihal* i neka druga njegova udžbenička djela, kako je kasnije ocijenjeno, napisana su "na nivou evropskih udžbenika".²¹

Među udžbenicima akaida, u nekim periodima spominju se i druga djela kao što je *Durri jekta*, koja se izučavala u nižim medresama.²² Djelo je napisano na turskom jeziku, a u njemu su izložene osnove islamskog vjerovanja odnosno islamskih dužnosti (Ilmihal). Prema nastavnom planu većine kotarskih (nižih) medresa u

Bosni i Hercegovini, koji je primjenjivan u periodu od 1895. do 1922. godine, ovaj udžbenik je izučavan u prvom razredu. (Mulić, 2014:29)

Na popisu medresanskih udžbenika akaida može se naći i *Mizrakli-ilmihal*.²³ Jedan je od najpoznatijih udžbenika o islamskom vjerovanju napisan na osmanskoturskom jeziku. Izučavan je i na Darul-mualliminu.

Poznato je da su predavači akaida u medresama, pored osnovnih izvora o kojima smo više govorili, svoja predavanja pripremali i na temelju brojnih drugih djela, kao što su: *Rajske bašče o načelima vjerovanja* Hasana Kafije Pruščaka, *Bergivi šehri (Kadi zade)* na turskom jeziku²⁴, *Šerhu 'Akaidin-Nesefti*²⁵, *Šerhu Hidajeti-l-hikme*²⁶, *El-akaidu-l-'adudijje*,²⁷ komentari kasida *En-Nunijje*²⁸ i *El-Emalijje*.²⁹

Zaključak

Iz prezentiranih činjenica o bosanskohercegovačkim medresama iz prve polovine dvadesetog stoljeća, s

posebnim osvrtom na tadašnje izučavanje akaida, vidljivo je da se u skoro svim aspektima njihovog djelovanja zadržao utjecaj iz osmanskog perioda. Zapravo, u našim medresama iz tog perioda, kada se porede s drugim nivoima vjerskog obrazovanja, najviše se osjećaju refleksije ranijeg obrazovnog sistema.

U tom vremenu su se islamske tradicionalne nauke u ovim školama, među kojima i akaid, pretežno izučavale na temelju djela pisanih na arapskom i turskom jeziku. Tek nakon tri prve decenije može se govoriti o značajnijim radovima nastalim na bosanskom jeziku koji su kao izvori upotrebljavani za izučavanje akaidске nauke.

Ovdje je važno istaći kako se pozudano zna da je nauka o kelamu u bosanskim medresama sve do polovine dvadesetog stoljeća izlagana na temelju najautoritativnijih djela hanefijsko-maturidijske provenijencije prema kojima se ova nauka tada izučavala i u najpoznatijim obrazovnim ustanovama u osmanskoj imperiji.

²¹ O ovom autoru vidjeti više u: Kemura, 1973:20-22.

²² Autor *Durri jekte* je Muhammed As'ad-efendi, Abdullah Imam-zade al-Qonawi al-Hanefi (umro 1851).

²³ Na spisku udžbenika iz kojih se po sistemu halke i idžazeta učilo u nižim medresama nalazi se i *Mizrakli-ilmihal*. (Mulić, 2015:52)

²⁴ Riječ je o poznatom komentaru *Risale-i Bergivi*. Puni naziv djela je *Dževhere-i behijje-i abmedijje* autora Kadi-zade.

²⁵ Odnosi se na najpoznatiji komentar djela *Akaidu-n-Nesefti* Saduddina Teftazanija.

²⁶ Kod nas je ovaj komentar dosta izučavan. Napisao ga je Kadi Mir Husein ibn Mu'inuddin el-Mibedi (umro 1505). Osnovno djelo (*Hidajetu-l-hikme*) napisao je Esiruddin Mufeddal ibn Omer El-Ebheri (umro 1300). U svojim predavanjima akaida, Ahmed-ef. Burek se dugo oslanjao i na ovo djelo.

²⁷ Komentar na djelo Abdurrahmana ibn Ahmeda el-Idžija (umro 1355) napisao

je Muhammed Dželaluddin Devani (umro 1512).

²⁸ U našim medresama redovno je izučavan jedan od najpoznatijih komentara *Kaside-i nunijje* Šemsuddina Ahmeda el-Hajalija (umro 862. h.g).

²⁹ Među brojnim komentarima *Kaside-i emalijje* posebno mjesto zauzima *Ed-Dev'u-l-lami* čiji autor je 'Ali El-Kari' el-Harevi (umro 1605), a u bosanskim medresama dugo je korišten u izučavanju akaida.

Literatura

(1940). *Prvi izvještaj GHM za školsku godinu 1939/1940*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.
 (2016). *Monografija Behram-begove medrese*. Tuzla: Behram-begova medresa u Tuzli.
 Čurić, Hajrudin (1983). *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
 El-Bergivi, Muhamed b. Pir 'Ali (1998). *Et-Tarikatu-l-muhammedijjetu-l-islamijjetu*. Prijevod i komentar šejh Mustafa Čolića. Visoko: Tekija Šejh Husejn-baba Zukić.

Grabus, Nedžad (2020). Šejh-Jujino tumačenje temeljnih tema maturidijskog akaida. Ljubljana: Kulturno-izobraževalni zavod "Averoes".
 Hadžibajrić, Fejzullah-ef. (1994). "Gajenje islamske obrazovanosti kod nas i hadži Mehmed-ef. Handžić". *El-Hidaje*, 2-3, 90.
 Halifa, Hadži (2010). *Sullem el-Vusul ila tabekat el-fusul*, Istanbul: IRCICA.
 Handžić, Mehmed (1934). *Ilmu-l-kelem (Udžbenik islamske vjeronauke za VIII razred srednjih škola)*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.

Handžić, Mehmed (1937). "Povodom četiristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu", *Narodna uzdanica*, V, 34-38.
 Handžić, Mehmed (1992). *El-Dževheru-l-esnā fi teradžim 'ulema' ve šu'ara' Busna*. Kairo.
 Ibni, Hasan (1976). "Hidr-bey i njegova 'Kasidei-nunujja'". *Zemzem*, IX, 19.
 Karčić, Fikret (2001). "Islamske studije na pragu 21. vijeka: Naslijeđe prošlosti i izazovi budućnosti". *Novi muallim*, II, 6, 5.

- Karić, Enes (2017). Hasan Kafi Pruščak nakon 400 godina. Dž., Šuško, A., Mujezin-Čolo (ur): *Hasan Kafi Pruščak*. Sarajevo: Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, El-Kalem.
- Kasumović, Ismet (1991). "Bergivija na bosanskom jeziku – iz teološko-pedagoške baštine Muslimana Bosne i Hercegovine". *Islamska misao*, 8, 150, 23.
- Kasumović, Ismet (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*. Mostar: Islamski kulturni centar Mostar.
- Kemura, Ibrahim (1973). "Sulejman Mursel i njegovo djelo", *Glasnik*, 1-2, 20-22.
- Kico, Ahmed (1998). *Učenje i djelo Ahmeda Bureka*. Travnik: ŠIP DD "Borac" Travnik.
- Muftić, Teufik (1997). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Mulić, Jusuf (2014). *Behram-begova medresa u Tuzli, (1626-1939) i Niža okružna medresa u Tuzli (1939-1949)*. Sarajevo.
- Mulić, Jusuf (2015). *Medresa u Gračanici (1745-1946)*. Sarajevo.
- Nakičević, Omer (2008). "Koncept bosanskih medresa osmanske tradicije", u: Mehmedalija, Hadžić, (ur.): *Zbornik radova s naučnog skupa Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj, institucije, perspektive*. Sarajevo, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 249.
- Omerdić, Muharem (1990). "Al-Fargani i njegova Qasida Al-Amali". Jusuf Ramić (ur.): *Zbornik radova Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu*. Sarajevo: Islamski teološki fakultet u Sarajevu, 3, 91-105.
- Pruščak, Hasan Kafija (1935). *Nizamul-ulemai ila hatemi-l-enbija*. Preveo Mehmed Handžić. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.
- Pruščak, Hasan Kafija (1939). *Rajske bašče o temeljima vjerovanja*. Preveo i bilješkama popratio h. Mehmed Handžić. Sarajevo: Štamparija "Bosanska pošta".
- Spaho, Fehim (1942). *Arapski, perzijski i turski rukopisi hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, I tom, Sarajevo: Zemaljski muzej u Sarajevu.
- Suljkić, Hifzija i Abdurahamnović, Ahmed-ef. (1998). "O Hidri-begu i njegovoj Kaside-i-nunijji". *Misak – list učenika Behram-begove medrese u Tuzli*, 2, 6, 22-25.
- Suljkić, Hifzija i Abdurahamnović, Ahmed-ef. (1998). "O Hidri-begu i njegovoj Kaside-i-nunijji". *Misak – list učenika Behram-begove medrese u Tuzli*, 2, 7, 26-27.
- Ždralović, Muhamed (2000). "Bergivi u Bosni i Hrvatskoj". *Trava od srca Hrvatske Indije*. Zagreb: Sekcija za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 212.

الموجز

وحيد فازلوفيتش

دار إفتاء توزلا

تدريس العقيدة في مدارس البوسنة والهرسك الشرعية في النصف الأول من القرن العشرين

تعتبر المدارس الشرعية أحد أهم الإنجازات في تاريخ التعليم البشري، فقد ساهمت بشكل حاسم على مدى قرون في تطوير الفكر الديني الإسلامي، فضلاً عن التأثير شبه المتواصل في تعزيز الثقافة العامة والتنوير. في بداية ورقتنا هذه نستعرض بإيجاز نشأة هذا النوع من المدارس الإسلامية وتطورها، ثم نقدم تدريس العقيدة في مدارس البوسنة والهرسك الشرعية في النصف الأول من القرن العشرين. كان تدريس العلوم الإسلامية التقليدية، بما فيها العقيدة، في مدارسنا في تلك الفترة، يجري إلى حد كبير على أساس المؤلفات المكتوبة باللغة العربية وبدرجة أقل باللغة التركية. وبعد العقود الثلاثة الأولى يمكننا الحديث عن مؤلفات مهمة مكتوبة باللغة البوسنية، تم استخدامها بشكل متقطع في تدريس العقيدة. وأكدنا في البحث بأن تدريس علم الكلام في المدارس الشرعية البوسنية في النصف الأول من القرن العشرين كان يجري وفقاً لهم مؤلفات المذهب الحنفي الماتريدي، والتي كانت معتمدة في أشهر المؤسسات التعليمية في الإمبراطورية العثمانية.

الكلمات الرئيسية: المدرسة الشرعية، العقيدة، المؤلفات/الكتب المدرسية، النصف الأول من القرن العشرين، البوسنة والهرسك.

Summary

THE STUDY OF AQAID IN MADRASAS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Vahid Fazlović

Madrasa, as one of the most significant legacies in the history of our education, has for centuries contributed to the development of Islamic theological thought, and at the same time almost continuously influenced the general culture and enlightenment of the region. In this article, we first present a brief history of madrasa as a well-known Muslim educational institution, and then we discuss the study of aqaid in madrasas of Bosnia and Herzegovina in the second half of the twentieth century. In our madrasas of that time, all the traditional Islamic studies including the study of aqaid were taught primarily on the bases of relevant works written on the subject in the Arabic language and to a smaller degree on the bases of those written in the Turkish language. Only after the first three decades appeared some works of significance in the Bosnian language and those were only sporadically used in teaching the subject. We here particularly stressed the fact that the study of Kalam in the first half of the twentieth century in Bosnian madrasas was taught in accordance with the most authoritative works of Hnefi-maturidi school, as was the case in all the renowned educational institutions in Ottoman Empire at the time.

Keywords: madrasa, aqaid, works/textbooks, the first half of the twentieth century, Bosnia and Herzegovina